

DE ZANDLOPER

Van het Bestuur

In dit nummer een in memoriam van ons erelid *Tjallie Groen*. Zij zal in de geschiedenis van de Vereniging voortleven dankzij haar opbouw van de documentatie en bibliotheek van de Vereniging Oud Ede.

Riet Beuker zag zich jammer genoeg gedwongen terug te treden als lid van de redactie van *De Zandloper*. Wij prijzen ons gelukkig dat zij nu wordt opgevolgd door *Joyce van den Berg*. Joyce is bekend als de auteur van hoofdstuk 2 uit ons jubileumboek *Geen Dorp, geen Stad maar... Ede*.

Wij zoeken nog versterking van ons bestuur. U bent van harte welkom. Nieuwe bestuursleden worden in de Algemene Ledenvergadering van 12 april gekozen. Als u nadere informatie wilt, heb ik graag een gesprek met u.

In de ALV stellen wij ook ons beleidsplan voor de periode 2017–2021 vast. Vanuit

de contributiebrief 2017 hebt u daar al kennis van kunnen nemen en eventueel wijzigingen kunnen indienen. De uitnodiging voor de ALV ontvangt u in de tweede helft van maart

De ontwikkeling van het erfgoedcentrum in *Cultura* gaat gestaag verder. De naam wordt *Erfgoed Cultura*. Over wanneer het klaar is zijn wij nu wat voorzichtiger geworden, maar de verwachting is dat het toch wel dit voorjaar wordt.

Stationsweg 102 is een gemeentelijk monument. Deze villa liet burgemeester Op ten Noort in 1902 bouwen; hij woonde er overigens maar drie jaar. De villa was later woonhuis en praktijk van oogarts dr. Van de Drift, en stond sinds 2009 leeg. In

Inhoud	
Van het bestuur	1
In memoriam Tjallie Groen	2
Negentig jaar Rijsemus' vis op iedere dis	3
Evenementen	14
Het gemeentewapen van Ede	15
Pak maar een doos	18
Wie is de vader?	22
De vier pachtboerderijen van Kernhem	25
Colofon	32

2012 werd het huis gekraakt. Nadat de krakers weg waren, werd het bewoond als antikraak. De villa werd daar al niet beter van en met de uitslaande brand van begin januari van dit jaar staat het pand bloot aan weer en wind. Uit vrees voor mogelijke sloop heeft het bestuur van de VOE het college van B&W gevraagd de monumentstatus serieus te nemen en de eigenaar op te dragen de villa te restaureren. Ede Stad heeft hierover geschreven; u kunt onze brief vinden op www.oudede.nl.

Simon van de Pol, voorzitter

In Memoriam

Op 5 januari 2017 is te Nijensleek het erelid van de Vereniging Oud Ede, mevrouw Baartje Tjallie Groen, op 91 jarige leeftijd overleden. De laatste anderhalf jaar van haar leven woonde ze in Drenthe, op de boerderij waar ze was geboren. Ze werd daar uitstekend verzorgd door haar familie.

Eind jaren tachtig van de vorige eeuw werd het stationsgebouw Ede-Centrum, waarin ons museum was gevestigd, door de gemeente Ede volledig gerestaureerd en gerenoveerd. De Vereniging moest de herinrichting zelf financieren. De heropening vond plaats in september 1990.

Na haar pensionering als directrice van de openbare bibliotheek heeft Tjallie toen vrijwillig de taak van directrice van het museum op zich genomen. Onder haar bezielende leiding en dankzij de frisse en eigentijdse inrichting floreerde het museum.

Zij heeft ons hele bezit ingedeeld in vijf categorieën: voorwerpen, boeken, foto's, schilderijen en textiel. Elke categorie had haar eigen vrijwilligers en dat werkte uitstekend. Tjallie was een strenge en consciëntieuze leidinggevende en verwachtte ook algehele toewijding van de vrijwilligers. Daarnaast had ze een groot gevoel voor humor. Al deze eigenschappen samen stonden garant voor een prettige werksfeer. Er is toen in het museum veel gelachen.

De laatste jaren van haar actieve leven als vrijwilligster was ze in de bibliotheek te vinden. Ze had een zeer goed geheugen. Als een bezoeker om inlichtingen vroeg, wist ze altijd wel informatie op te diepen.

Wij kunnen niet onvermeld laten dat zij de initiatiefneemster was van het maken van de befaamde 'hangmappen', waarin zeer veel interessante informatie over Ede te vinden is. Informatie die moeilijk ergens anders onder te brengen is.

Tjallie was een opgewekte, hardwerkende en attente vrouw. De vrijwilligers konden altijd op haar aandacht rekenen. Ze was van 'voor de oorlog' en het is geen wonder dat ze soms moeite had met alle veranderingen.

De Vereniging Oud Ede is haar veel dank verschuldigd en we zullen haar altijd met groot respect en genegenheid herdenken.

Negentig jaar Rijsemus' vis op iedere dis

Frans van Oort en Paul Standaart

Inleiding

De geschiedenis van de *Firma Rijsemus en Zonen*, bekend vishandelsgeslacht in Ede, vindt zijn oorsprong eigenlijk al aan het einde van de 19e eeuw, en in Wageningen. Daar start in 1893 *Godefridus Rijsemus* een vishandel in de Junusstraat nr. 12.

Godefridus was geboren in 1863 en huwde op 9 juni 1893 met Grada Maria van Lier. Het paar krijgt tien kinderen, zeven jongens en drie meisjes. Drie van de jongens gaan in de vis en vijf van de kinderen gaan in het kappersvak. Opvallend is toch wel dat drie kinderen in hetzelfde vak als van hun vader van start zijn gegaan, namelijk als viskoopman, met een eigen winkel. Zij hebben alle drie hun opleiding genoten in de zaak van hun vader en zo het vak goed geleerd.

Godefridus is er in die tijd in geslaagd een vooraanstaande viswinkel te exploiteren die alom bekendheid genoot. Ook gaat hij of één van zijn zonen met de hondenkar met vis langs de deuren om de vis aan de man te brengen.

Met diezelfde hondenkar wordt, na een bestelling, vis opgehaald in Ede. In die tijd wordt namelijk in Ede met paard en wagen vanuit Harderwijk levende bot aangevoerd. Dan gaat Godefridus of een van zijn zonen al in de nachtelijke uren op pad van Wageningen naar Ede. De tol bij de Tolhuislaan is dan vaak nog dicht, maar dat geeft geen grote problemen want de hondenkar gaat gemakkelijk onder de slagboom door.

Godefridus is in 1933 overleden. Zijn vrouw verhuist daarna naar de Hoogstraat nr. 80 en trekt in bij een zoon en

Het pand Junusstraat 12 in Wageningen waar de geschiedenis van de vishandel is begonnen. (foto Fam. Rijsemus)

twee dochters, die op dat adres een kapsalon exploiteren. Zij overlijdt in 1950. Het pand aan de Junusstraat is in 1979 gesloopt om plaats te maken voor een appartementencomplex.

De start in Ede

Eén van de zonen, *Antonius Jozephus Rijsemus*, van beroep viskoopman, wordt op 27 juli 1927 uitgeschreven uit Wageningen. Hij vestigt zich in Ede aan de Parkweg nr. 26. Hij is gehuwd met de in Wageningen geboren Cor-

nelia Petronella Tiemessen. De aanleiding om naar Ede te komen is vooral ingegeven door de vestiging van de kazernes (vanaf 1906) en de Enka (vanaf 1921). Bij dat laatste bedrijf werken er in die tijd ongeveer 5.000 mensen.

Anton is een pionier-ondernemer die op uiterst bescheiden schaal en met eenvoudige middelen een 'bedoening' opzet; in dit geval dus een viswinkel, met f 50,- schuld en een borg van zijn vader. Dat betekent hard werken en er vaak op uit trekken om de vis aan de man te brengen. Laten we daarbij niet vergeten dat moeder-de-vrouw zowel op de winkel als op de kinderen moest passen.

Aankankelijk is er in die tijd voor het vervoer niet meer dan een transportfiets, bakfiets, hand- of hondenkar beschikbaar. Veel later doen paard en wagen hun intrede, gevolgd door een gemotoriseerd voertuig of een vrachtauto. Deze pioniers leggen, lopend of per paard en wagen, afstanden af, in weer en wind, waarvoor de mens van deze tijd niet zal aarzelen de auto te nemen.

De zaken gaan goed. Al vrij snel wordt er aan de Enka op vrijdag (de traditionele visdag) vis geleverd, vooral haring en gebakken bokking.

Ook de Edese kazernes worden klant. Later, na de oorlog, wordt er voor de levering van vis aan de kazernes in de buitengebieden, jaarlijks een inschrijving gehouden om te bepalen wie er mag leveren. Waarschijnlijk zijn de inschrijvingen van Rijsemus de laagst, want continu wordt er aan de kazernes geleverd. In eerste instantie dus alleen in Ede, maar later ook aan de kazernes in Stroe, Harskamp, Nunspeet, tot aan Harderwijk toe.

Als er in 1930 (crisistijd) massaontslagen gaan vallen bij de Enka, reduceert bij

Godefridus Rijsemus met de hondenkar om zijn vis te verkopen. Hij staat hier met een stokvis in de hand die over het algemeen door de armere bevolking wordt gegeten. De hond heeft hier even rust. (foto Fam. Rijsemus)

een van de belangrijkste afnemers de vraag naar vis aanmerkelijk. Om dit verlies voor een deel op te vangen besluit Anton Rijsemus in 1931 een pand te huren aan het drukkerie Maandereind nr 29 in het centrum van Ede waar ook vis wordt verkocht. De winkelnaam wordt *IJmuider Vischhandel*.

Dit idee pakt goed uit. Er volgt zelfs een doorstroming naar een nieuwbouwpand aan de Grotestraat nr 8, dat wordt gekocht in 1934.

Na de oorlog, in 1947, zal deze zaak grondig verbouwd en gemoderniseerd worden en richt Anton de firma A. Rijsemus op.

De haring wordt moet in de werkplaats achter de winkel worden schoongemaakt, terwijl daar ook de bokking wordt gebakken.

Aan- en afvoer van de vis

De aanvoer van de vis gebeurt vóór de Tweede Wereldoorlog vanuit Harderwijk per paard en wagen of per trein vanuit IJmuiden. Met de trein gebeurt dit vervoer in geïsoleerde wagons. Op het station van Ede worden de kratten en tonnen vis gelost en na aankomst zo spoedig mogelijk opgehaald. Ook vanuit Katwijk, waar een kleine visafslag is gevestigd, worden tonnen met haring aangevoerd. Dit

geschiedt in het begin met paard en wagen en later per vrachtauto. In iedere ton zitten zo'n 900 haringen. Die zijn meestal zwaar gepekeld. In die tijd worden de haringen vaak nog een tijdje in gewoon leidingwater gelegd om te ontpekelen.

In 1968 wordt de haringworm ontdekt. Om van die wormen af te komen moet de haring eerst ingevroren worden, hetgeen een afdoend middel is. Na 1968 koop je dus als winkelier nog uitsluitend haring die ingevroren is geweest om de wormen te doden.

Deze foto is uit 1959 met de al in 1947 gemoderniseerde viswinkel. Rechts is nog juist zichtbaar de letter "P" van de winkel van P. de Gruyter, welk pand later gekocht zal worden. (foto Oud archief Ede; GA14040)

IJmuider Vischhandel

Maandereind 29 Ede - Tel. 198

— Wij kunnen U leveren —
Tong, Tarbot, Kabeljauw (ook aan moten), Stoof- en Bak-Paling, Kook- en Bak-Schelvisch, Buikschol enz.

A.s. week ontvangen wij Visch Filets Ocofi
zonder graat, vel en vinnen à 45 cent per pond.
Ontvangen: echte Schotsche Koelhuisharing 8 cent per stuk.
Aanbevelend.

A. Rijsemus

Advertentie in de Edesche Courant, 28 januari 1933 (Oud archief gemeente Ede)

Met vlaggetjesdag, het traditionele startpunt van de verkoop van nieuwe haring, is Rijsemus al heel vroeg in de weer om deze aan te schaffen. Want ook in Ede kan dan op die dag genoten worden van nieuwe haring.

Het vervoer vanuit de winkel gebeurt voor en tijdens de oorlog met de bakfiets. Na de oorlog wordt een Bedfordbusje aangeschaft en vanaf 1963 beschikt de zaak over een vrachtauto. Vanaf dat moment wordt ook zelf de vis in IJmuiden opgehaald. Daar ter plekke wordt gebruik gemaakt van een commissionair bij de veiling die de inkopen doet. Vaak wordt aan het eind van de veiling nog wel eens een restpartijtje gekocht tegen gereduceerde prijs. Iets waar de Rijsemussen een neus voor hebben.

Rijsemus en Zonen

In het gezin van Anton Rijsemus groeien één dochter en twee zonen op. De dochter overlijdt aan het eind van de oorlog op veertienjarige leeftijd. De zonen, Henk en Fried, komen natuurlijk al op jonge leeftijd met de vis in aanraking. Henk voelt zich daar direct in thuis en gaat na de schooljaren bij zijn vader in de zaak werken. Intussen haalt hij nog de benodigde papieren op het gebied van vis en vis-handel. Hij hoeft niet in militaire dienst, omdat hij onmisbaar is in de zaak van zijn vader. Hij zal in 1948 toetreden tot de firma die nu gaat heten *A. Rijsemus en Zoon*, met als merknaam *RIJZO*.

Fried daarentegen wil in eerste instantie niets van de vishandel weten. Na de lagere school gaat hij naar de middelbare handelsschool in Wageningen en haalt vervolgens in Ede het eindexamen HBS-A. Hij besluit te gaan werken als volontair bij een groot juweliersbedrijf in Nijmegen.

In 1948 wordt hij opgeroepen voor militaire dienst, ingedeeld bij de Marine en uitgezonden naar Nederlands-Indië. Het vertrek uit dienst vindt plaats in 1951 en hij zwaait af als luitenant 2e klasse.

In Nederland pakt hij het juweliersvak weer op. In die tijd begint vader wat te sukkelen met zijn gezondheid en Fried neemt de beslissing om tot de zaak toe te treden waar zijn enige broer ook al werkt. Hij wordt in 1951 deelgenoot in de firma. Die gaat nu *Rijsemus en Zonen* heten.

Al spoedig wordt de kleine vleeswaren- en conservenfabriek van *De Haas en Zoon* aan de Kamperfoelielaan 55/57, die failliet is gegaan, aangekocht. De inventaris ervan gaat gebruikt worden om er onder andere visconserven mee te bereiden; Henk krijgt er de leiding over.

Het geheel bestaat uit een winkelhuis met erf en magazijn. Na aankoop wordt de oude slagerij omgebouwd tot viswinkel. Uit kadastrale gegevens blijkt dat er later ook een koelcel is bijgebouwd.

In 1952 wordt ook een filiaal aan de Parkweg nummer 16 geopend.

Ook in Bennekom komt in 1959 een verkooppunt van de IJmuider Vishandel Rijsemus en Zonen. De winkel wordt gevestigd aan de Edeseweg nr. 23. De advertentie meldt dat naast Bennekom de filialen in Ede zijn gelegen aan de

Grotestraat, Parkweg en Kamperfoelielaan. Na het overlijden van vader Anton in 1960 wordt de vestiging in Bennekom weer spoedig afgestoten.

In alle zaken worden behalve vis ook steeds, zij het op beperkte schaal, delicatessen verkocht.

Conservenfabriek

Met de aankoop van de Kamperfoelielaan wordt het aanwezige magazijn in eerste instantie benut voor de visverwerking en opslag. Maar al snel gaan de gebroeders van start met een augurkeninleggerij. De augurken worden bij 80 graden gepasteuriseerd (30 minuten lang) en daarna sterk afgekoeld om de vruchten te laten schrikken. De augurken blijven dan hard en knapperig.

De vruchten komen uit Venlo en omstreken. In het begin van het seizoen zijn dit uitsluitend kasaugurken, maar vanaf juli worden ook die van de volle grond gebruikt. Ze worden meestal zelf gehaald. Na de start met inlegaugurken volgt al snel het inleggen van zilvertjes. Die komen uit Goes en zijn al schoon-

Nu òòk in Bennekom

Rijsemus' vis op iedere dis!

Donderdagmorgen om 9 uur begint de verkoop in ons filiaal te Bennekom Edeseweg 23. Ter gelegenheid van deze

FEESTELIJKE OPENING

in alle Rijsemus-zaken drie
EXTRA REKLAMEAANBIEDINGEN:

500 gram gebakken FILET (graatloos) van 1.50 voor 1.²⁵	3 blikjes extra fijne SARDINES 90 ct	1 pot zure haring (6 stuks) eigen inleg van 1.00 voor 75 ct
In Bennekom dagelijks warme gebakken vis van 11-12.30 en van 5-6 uur		

Ijmuider Vishandel A. Rijsemus & Zonen

Ede: Grotestraat, Parkweg, Kamperfoelielaan; Bennekom: Edeseweg 23

Woensdagmiddag van 4-6 uur kunt U ons Bennekomsse filiaal bezichtigen

Advertentie Edese Courant waar de opening van de viszaak in Bennekom wordt aangekondigd. (Oud archief gemeente Ede)

zeizoen zijn dit uitsluitend kasaugurken, maar vanaf juli worden ook die van de volle grond gebruikt. Ze worden meestal zelf gehaald. Na de start met inlegaugurken volgt al snel het inleggen van zilvertjes. Die komen uit Goes en zijn al schoon-

gemaakt (geschild) en kunnen zo direct worden verwerkt. Zowel de augurken als de uitjes worden ingeblikt en wel in één-, drie- en tienliterblikken. De merknaam is RIJZO (Rijsemus en Zonen). In eerste instantie gebeurt het inleggen op kleine schaal, echter al snel breidt dit uit. Er is veel vraag naar de producten, met als gevolg uitbreiding van productiecapaciteit. Hiertoe wordt achter de winkel aan de Kamperfoelielaan een loods bijgebouwd. Maar binnen afzienbare tijd blijkt ook deze ruimte niet meer toereikend. Klanten moeten zich een weg banen tussen de blikken door die voor de winkel zijn neergezet. De gebroeders besluiten al snel zelf een opslag en magazijn aan de

Spinderweg te bouwen. De productie blijft vooralsnog aan de Kamperfoelielaan. Hier is tweemaal brand uitgebroken waarbij de ergste in november 1967 voor duizenden guldens schade betekent. In de visverwerkerij brandt de bakkerij geheel uit. De keuken, het spoelgebouw en de inleggerij worden geheel zwartgeblakerd. Vermoedelijk is de brand ontstaan door een defecte thermostaat.

Wat op dat moment als heel positief wordt ervaren is dat alle burens spontaan komen helpen om de roetschade te verwijderen van de blikken en de muren, enzovoort.

De productie blijft maar stijgen en er komt een flinke uitbreiding aan de Spinderweg.

Delicatessen

In 1967 kan het pand van De Gruyter, gelegen naast de viswinkel aan de Grotestraat, worden gekocht. Het wordt geheel gestript en daarvoor in de plaats verrijst een moderne delicatessenzaak en wijnhandel. Het werkoppervlak van deze zaak is 80 m² en de oppervlakte van de viswinkel bedraagt 60 m²; ze worden door een klapdeur met elkaar verbonden.

Kort na de opening sluit Fried zich aan bij de Cooperatieve Handelsmaatschappij *Inco*, een inkoopvereniging van grote gespecialiseerde delicatessenbedrijven in

De delicatessenwinkel na de opening in 1967. Er is een flink assortiment te zien. Achter in de zaak is al een deel ingericht voor de wijnverkoop (foto fam. Rijsemus)

geheel Nederland. De handelsnaam naar buiten wordt later (vanaf 1975) *Gastrovino*, gastronomie en wijn.

Hierdoor is het aanbod van delicatessen bijzonder groot, biedt een grote verscheidenheid en is van topkwaliteit. Voor elk wat wils, zelfs voor de hier verblijvende gastarbeiders. Daarnaast een prima assortiment aan wijnen die voor 90% Inco-wijnen zijn (die uitgezocht zijn door de eigen organisatie) en voor 10% worden aangevuld met wijnen van bekende Nederlandse wijnhuizen.

In het visgedeelte ligt verse vis met daarnaast in de koeling een groot aantal kant-en-klaar producten zoals mosselen, haring, gebakken vis en dergelijke, alles uit eigen inleggerij, bakkerij en keuken. Bekend en veel gevraagd zijn ook de kant-en-klare en zelf bereide rijsttafelartikelen.

Fried zal later voorzitter worden van *Gastrovino*.

Conservenfabriek STERPA komt naar Ede

In juni 1971 berichten de directeurs G.H. Rijsemus en H.A. Rijsemus van de firma Rijsemus en Zonen, dat zij door de aankoop van het gehele pakket aandelen, inclusief de bedrijfsnaam, van de N.V. *Conservenfabriek De Ster van Parijs (STERPA)* hebben overgenomen. Dit bedrijf is gespecialiseerd in het kweken en verwerken (het inblikken) van champignons. Door deze aankoop wordt de sinds 1940 in Maastricht gevestigde Ster van Parijs overgeplaatst naar Ede. Een deel van de activiteiten van Rijsemus en Zonen, namelijk de inleggerij en conservenfabriek RIJZO wordt in de N.V. STERPA ingebracht. De gezamenlijke activiteiten zullen plaatsvinden in de in 1968 door RIJZO gebouwde en in eerste instantie bescheiden conservenfabriek, die gevestigd is aan de Spinderweg nummer 17 te Ede, direct gelegen achter de garagebedrijven van Robben en Van der Kolk.

Door de samenvoeging van de twee bedrijven is uitbreiding van capaciteit nodig. Voor een deel is dit mogelijk in de bestaande fabriek. Hierin is, door het reeds aanbrengen van complete roestvrijstalen productielijnen en aangepaste wanden, vloeren en ventilatie, een vlotte start gegarandeerd. Ook zijn installaties geplaatst om het conserveren van grote hoeveelheden mogelijk te maken. Naast het bestaande fabrieksdeel wordt het complex verder uitgebreid, tot een totale oppervlakte van

De Sterpa-vestiging aan de Spinderweg. Een foto uit 1976. (foto-archief Historisch Museum Ede 321106)

Twee etiketten uit de Sterpa-periode. (archief fam. Rijsemus)

zesduizend vierkante meter. Voor de opslag van de gereedgekomen producten zullen drie hallen worden aangebouwd met een gezamenlijke oppervlakte van 1.800 vierkante meter. Tevens wordt de laad- en losgelegenheden voorzien van een overkapping. Vóór het gebouw is al ruimte vrij gemaakt voor het bouwen van onder meer een kantoor en de kantine.

Door deze ontwikkeling zal het handelsmerk RIJZO (inleggerij en conservenfabriek) gaandeweg verdwijnen. Er zal voortaan uitsluitend worden gewerkt met de gedeponeerde merknaam *STERPA*. Algemeen directeur G.H. (Fried) Rijsemus en directeur productieproces H.A. (Henk) Rijsemus gaan hiertoe over, omdat *STERPA* een voortreffelijke naam in de delicatessensector heeft, en dat is ook de voornaamste reden dat die dan voor het gehele bedrijf wordt gebruikt.

Er werken op dat moment ongeveer 35 personeelsleden, in hoofdzaak van Turkse en Marokkaanse afkomst.

Ongeveer één jaar na de overname van Sterpa komt er een samenwerking tot stand met Intermol (agenten van buitenlandse conservenfabrieken te Amsterdam). De heer E.J.P. van Mol wordt algemeen directeur; Fried Rijsemus trekt zich terug uit de dagelijkse leiding en neemt plaats in het bestuur van de onderneming. Henk Rijsemus blijft belast met de interne bedrijfsleiding.

Waarschijnlijk door onderlinge onenigheid tussen de financiers gaat in 1976 het bedrijf Sterpa failliet. Het bedrijf wordt overgenomen door conservenfabriek Ruiten Troef uit Roelofarendsveen. De merknaam Sterpa blijft nog in gebruik. In die tijd wordt een breed scala aan producten ingemaakt; van champignons tot rode kool.

In 1980 stapt ook Henk uit het bedrijf aan de Spinderweg en richt zich weer volledig op de viswinkel.

Wijn

Al in 1967 is ook wijn een voornaam product in de delicatessenzaak. Om daar meer aandacht aan te geven wordt er elk jaar wel een actie voor een goed doel op touw gezet, waar naast de vis en de delicatessen ook de wijn een voorname plaats toebedeeld krijgt.

In het oog springend is een actie voor de Edese schaapskudde (1970). Op de markt kun je barbecuen en genieten van vis, lekkere hapjes en wijn als drankje.

Het motto is: *Mede door Rijsemus en de Kruif, komt er voor de schapen wat te bikken in de ruif.* De Kruif is keur-slager aan de Parkweg te Ede.

In 1972 sluit de viswinkel aan de Parkweg en het pand wordt verhuurd aan de nieuwe uitbater, Broodje Eddy.

We maken een sprong naar april 1982. Dan richten Rijsemus B.V. en wijnhandelaar Wim de Frel de *Wijnkoperij Rijsemus en De Frel* op. De bedoeling is om naast de vis en de delicatessen ook de wijn meer en beter te promoten.

Als uitvloeisel hiervan volgt in juni 1982 de heropening van de winkels Grotestraat 6 en 8 onder de naam *Gastro-nomisch Centrum*. In het

visgedeelte staat een gemetselde bak waarin levende vis zwemt. De koper kan een exemplaar aanwijzen dat dan met een schepnetje een enkele reis naar de slachtbank maakt. Verser kan haast niet.

Een deel van de wijnafdeling die een prominente plaats inneemt in het Gastronomisch Centrum, waar vis, delicatessen en wijn worden verkocht (foto: Archief fam. Rijsemus)

Dat de wijn meer in de belangstelling staat zie je ook terug in de vele proeverijen en speciale acties. Een deel van de opbrengst van de proeverijen en acties komt dan vaak beschikbaar voor de plaatselijke of regionale goede doelen.

Hoogtepunten zijn o.a. in 1983 de introductie van de *Kasteel Hoekelum Wijn*. Hier profiteert de Vereniging Oud Ede van: een schenking f 1.000,-. En bij het 60-jarig bestaan van deze vereniging in 1984 wordt er een speciale veiling van wijn gehouden; opbrengst f 5.000,-.

In 1985 wordt de *Airborne Wine* geïntroduceerd. Voor de uitbreiding van het Airbornemuseum komt f 3.000,- beschikbaar.

Ook het feit dat 40 jaar eerder Ede is bevrijd van de Duitse bezetting en het feit dat de Edese Courant dat jaar haar 75-jarig bestaan viert, zijn de redenen waarom de Edese wijnkopers Rijsemus en De Frel een *Bevrijdingswijn* op de markt brengt. Als het meezit, zorgt deze wijn het jaar daarna voor een ander heugelijk feit: namelijk de installatie van een carillon in de toren van de Oude Kerk. En zo waar, het lukt!

Inmiddels heeft Fried in 1984 het voorzitterschap van de OVEC (de

Ondernemingsvereniging Ede Centrum) op zich genomen. Later gaat dit over in de ECB (Ede Centrum Belangenvereniging). Hij blijkt over een creatieve geest en doorzettingsvermogen te beschikken want in 1985 biedt deze vereniging de aanleg van schijnwerpers aan om de toren van de Oude Kerk te verlichten. Zo wordt de toren het stralende middelpunt van Ede centrum.

Veranderingen

In 1987 worden de winkels aan de Grotestraat gesloten. De vishandel wordt uitsluitend nog voortgezet aan de Kamperfoelielaan. Daarnaast werken de broers Rijsemus mee aan het opzetten van een wijnkoperij. Deze wijnhandel, genaamd Wijnkoperij Rijsemus en De Frel opent in ditzelfde jaar zijn deuren in een kooppand aan de Hakselseweg 19 te Ede.

Vanaf dat moment storten de gebroeders Rijsemus zich met Wim de Frel ook op het samenstellen en verkopen van kerstpakketten. Kerstpakketten hebben ook al deel uitgemaakt van de delicatessenwinkel. Het vullen hiervan loopt van november tot aan de Kerst. In den beginne is de opslag van deze pakketten aan de Kamperfoelielaan, maar de groei zit er in die jaren goed in; in krantenberichten wordt gemeld dat er in 1990 zo'n 55.000 pakketten worden samengesteld en door geheel Nederland en zelfs over de landsgrenzen vervoerd. Elke opdrachtgever bepaalt hoe de inhoud van het pakket wordt samengesteld en welk verpakkingsmateriaal daarvoor wordt gebruikt. Ook daarvan is een ruime sortering aanwezig zoals

Beide winkels aan de Grotestraat, zoals ze er rond 1984 uitzagen. Links de viswinkel, rechts de delicatessenzaak. (foto: archief fam. Rijsemus)

De viswinkel (aan de Kamperfoelilaan) van Frans Rijsemus die de vistraditie in de familie heeft voortgezet tot 1 januari 2017 (foto Frans Rijsemus)

gewone en luxe dozen, rechthoekige en driehoekige houten kisten, pick-nicmanden, rieten manden, enzovoort.

De samenwerking heeft geduurd tot en met 1991. Fried en Henk trekken zich terug uit Rijsemus en De Frel. De Frel heeft toen alle aandelen overgenomen.

Tenslotte zullen Fried en Henk Rijsemus in 1997 hun activiteiten bij de firma Rijsemus en Zonen beëindigen. De overgebleven zaak aan de Kamperfoelilaan wordt overgenomen door Frans Rijsemus, de zoon van Henk.

Frans is daarna lid geworden van de vereniging *Visgilde* en heeft de onderneming gemoderniseerd naar de nieuwste eisen. Na vele aanpassingen opent hij in 2002 de vernieuwde winkel als Visgildezaak.

In die tijd exploiteert hij ook een *mobiele toonbank*. Deze is iedere vrijdag en zaterdag te vinden bij Super De Boer in winkelcentrum Bellestein. Het is een twee meter lange vitrine, geplaatst achter de kassagroepen, zodat alle klanten van de supermarkt er op weg naar buiten langskomen. De omzet is zo'n 5% van het totaal van de vishandel. De winkel neemt 30% voor zijn rekening. Het grootste deel van de omzet, 65%, wordt echter gehaald met het leveren van visproducten aan instellingen in de regio, van Zeist tot Arnhem.

En na 17 jaar afwezigheid komt vishandel Rijsemus weer terug in het centrum van Ede. Frans heeft voor een jaar een *mobiele viswagen* in de Grotestraat, ter hoogte van de Oude Kerk geparkeerd. Een jaar erna, als de werkzaamheden op de Markt (bouw van een parkeergarage) tot de verleden tijd behoren, wil hij daar een vaste viskiosk openen. Ook dat lukt, maar het is van korte duur. Door allerlei regels en

beperkingen bij de exploitatie gaat de animo er snel af en wordt de kiosk verkocht. Tenslotte kan worden vermeld dat de viswinkel aan de Kamperfoelielaan per 1 januari 2017 is overgenomen door Inge Clijnk, een jonge medewerkster van Frans Rijsemus. Waarmee het Rijsemus-tijdperk is afgesloten.

Bronnen

- Informatie van G. Rijsemus, dochter van Fried, en F. Rijsemus, zoon van Henk
- Oud Archief gemeente Ede
- Edese Post, 17 november 1967; Brand in visverwerking
- Edese Post, 22 juni 1971; Sterpa overgenomen door firma Rijsemus
- Edese Posr, 14 november 1972; Broodje Eddy aan de Parkweg
- Tijdschrift Levensmiddelenmarkt nr. 4; 1981; Rijsemus, zaak met vijf poten
- Edese Post, 30 september 1983; 1000 gulden voor Oud Ede, kasteel Hoekelumwijn gepresenteerd
- Edese Post, 30 april 1984; Wijnveiling Reehorst op Koninginnedag
- Edese Post, 30 april 1984; Hoge opbrengst voor Oud Ede
- Edese Courant, augustus 1985; Airbornewijn ter herdenking slag om Arnhem
- Edese Post, 29 maart 1984; Bevrijdingswijn draagt bij aan nieuw carillon Oude Kerk
- Edese Courant, 29 maart 1985; Is de Edese Courant er al?
- Edese Post, november 1985; De toren, een stralend hart van Ede centrum
- Edese Post, 10 maart 1986; We gaan niet naar de stad of naar het dorp; we gaan naar het centrum
- Edese Post, 21 december 1990; Tienduizenden kerstpakketten klaar
- Vismagazine nr. 7, augustus 2002; Angst voor supermarkt niet nodig
- Edese Post, 13 augustus 2004; Vishandel Rijsemus keert terug in het Edese centrum
- Edese Post, 28 december 2016; Inge Clijnk neemt Visgilde Rijsemus in Ede over

Evenementen Vereniging Oud Ede

12 april: ALGEMENE LEDENVERGADERING; aanvang 19.30 in De Bosrand. Aansluitend de 17-April-lezing, door Gerard Gijsbertsen van het Platform Militaire Historie Ede, over de Canadezen in Ede vanaf de bevrijding.

6 september: Lezing archeologie, vooruitlopend op de Open Monumenten Dag.

21 september: Traditionele Buurspraak buurten Ede en Veldhuizen.

28 september: Excursiedag leden VOE naar nog te bepalen bestemming.

15 november: Lezing door Arno Valk over schrijvers met Edese wortels (onder voorbehoud dat zijn boek over dit onderwerp dan gereed is).

Het gemeentewapen van Ede, een poging tot verheldering

Jan Kijlstra

Het wapen van de gemeente Ede in het Wapenregister van de Hoge Raad van Adel

Dra. Gay van der Meer (1924 -2014) was vele jaren conservator penningen van het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Ook was zij langdurig conservator van het Numismatisch Kabinet van het Teylers Museum in Haarlem.

Wat heeft dit te maken met het Edese gemeentewapen, zult u zich afvragen? Nou, in directe zin niet veel. Maar indirect wel. Dra. Van der Meer heeft namelijk *Vicissitudes of a Maiden* geschreven. In vertaling: *Lotgevallen van een Maagd*. En daarmee wordt de *Nederlandse Maagd* bedoeld, zoals die ook voorkomt in het Edese gemeentewapen.

De studie van dra. Van der Meer is gezaghebbend, en wie hem leest zal dat onderschrijven. Zij is tot deze studie gekomen naar aanleiding van een publicatie van haar numismatische vakgenoot Van de Waal, die 'de Nederlandse Maagd' in verbinding bracht met *Pallas Athene*.

Onze 'Edese maagd' is gebaseerd op een al langer in gebruik zijnde afbeelding van de 'Nederlandse Maagd'. Deze Nederlandse Maagd personificeerde de Republiek der Verenigde Nederlanden die, zoals bekend, ontstaan is nadat met de vrede van

Münster de 80-jarige oorlog geëindigd was.

Van de Waal schreef over de Nederlandse Maagd: *De oorsprong van de*

De Nederlandse Maagd op een Zutphense 3-guldenmunt uit 1687

Nederlandse Maagd kan nauwkeurig worden bepaald. Zij was van oorsprong een Pallas Athene, en werd voor het eerst afgebeeld op een munt van de provincie Holland, in 1680.'

Van der Meer betoogt nu in haar tekst dat Van de Waal dit niet goed heeft en zij stelt, met argumenten en voorbeelden onderbouwd, dat niet alleen de Nederlandse Maagd al vóór 1680 op munten voorkomt, maar ook dat zij niet gebaseerd is op Pallas Athene, maar dat pas in een later stadium (dus achteraf) de Nederlandse Maagd gezien werd als een Pallas Athene. Zij wijt deze, in haar ogen onjuiste, koppeling aan een gebrek aan kennis. En vervolgens etaleert zij haar eigen kennis even breedspakig als overtuigend.

Zij beschrijft hoe, naast een leeuw, al in de Middeleeuwen een vrouwenfiguur als symbool ging optreden voor steden en, later, voor de Republiek der Verenigde Nederlanden, en hoe vervolgens in een later stadium deze, als Nederlandse Maagd bekend staande personificatie van de vrijheid, werd verbonden aan Pallas Athene.

Waarom nu deze wat uitgebreide inleiding? Wel, in 2016 heeft Josje Bakker, inwonster van Ede, bij de gemeenteraad om aandacht voor het gemeentewapen van Ede gevraagd. Dit omdat het Edese wapen sinds 1816 zou bestaan. De raad steunde, op initiatief van de SGP, een desbetreffende motie.

De Vereniging Oud Ede heeft, in aansluiting daarop, een brief aan het gemeentebestuur geschreven waarin aangedrongen wordt op meer informatie over het wapen.

De geschiedenis van het Edese gemeentewapen is kennelijk niet erg bekend, hoewel deze kennis wel, in belangrijke mate, in het Edese gemeentearchief te vinden is.

Arjan Molenaar, medewerker van het archief, heeft al in 2003 voor de toenmalige *Kennisbank* (nu *Het verhaal van Ede* genoemd") een duidelijke tekst over het wapen gepubliceerd.

Meer recent, in 2015, heeft emeritus predikant Arie Romein ter gelegenheid van de in het Historisch Museum Ede gehouden tentoonstelling *Het boek der boeken* een zeer informatieve tekst geschreven met als titel *De Bijbel in wapen en vlag van*

Ede.

Minder bekend is een ingezonden stuk van de destijds zeer bekende ir. Van Hoffen uit Bennekom, die eind 1949, onder de titel *Edese munten*

VOC-gulden, 1786

hebben nooit bestaan, ook over het Edese gemeentewapen schreef.

En er is nog een andere, belangrijke maar niet breed bekende, bron van informatie beschikbaar. Dat is een artikel van de destijds in Wageningen wonende heraldicus Anton Zeven. Hij had in het Wageningse gemeentearchief een zegelafdruk van het wapen van het Ambt Ede gevonden (zie afbeelding rechts), en heeft daar onderzoek naar gedaan. Dit onderzoek is gepubliceerd in het *Heraldisch Tijdschrift* jaargang 15 nr. 2 (2009).

Dat wapen is voorzien van dezelfde *Nederlandse Maagd* als op de door Van der Meer beschreven, oudere munten. Anders dan de eerder genoemde auteurs legt de heer Zeven, overigens terecht, geen verband met Pallas Athene.

Wel vermeldt hij de aanwezigheid in het Edese gemeentearchief van een rekening van zilversmid J. van den Bergh 'voor het snijden en Leveren Van een Ambts Zegel volgens ord. van den 3 oktober 1796'. Het is dit zegel geweest dat door de Hoge Raad van Adel is erkend als gemeentewapen van Ede. Er was sprake van erkenning van een al langer bestaand wapen, niet van toekenning van een nieuw.

Dat erkenning vond inderdaad plaats anno 1816. Echter niet zoals aangenomen wordt op 20 juli. Dat was de datering van het aan de gemeente toegezonden besluit van de Hoge Raad van Adel. Maar in dit besluit valt te lezen dat reeds op 20 februari 1816 de Hoge Raad besloten heeft de gemeente Ede te bevestigen in het bezit van een wapen, 'zijnde van lazuur, beladen met een Vrijheidsbeeld, rustende op een bijbel, alles van goud'. Strikt genomen bezit de gemeente Ede dus vanaf 20 februari 1816 officieel over een wapen. Had men in dit verband iets willen vieren c.q. herdenken, dan had dit op 20 februari 2016 kunnen zijn, toen het Edese gemeentewapen precies 200 jaar officieel bestond. Of op 20 juli 2016, de datum van het schrijven van de Hoge Raad van Adel aan de gemeente waarin melding wordt gemaakt van het besluit uit januari.

Komen we tot een conclusie, dan moeten we vaststellen dat de figuur op het Edese gemeentewapen ten onrechte wordt aangezien als personificatie van Pallas Athene, dat het Edese gemeentewapen ontstaan is als Ambtszegel in 1796, en dat dit zegel een afbeelding draagt die al veel eerder in gebruik was, en voorkomt op munten vanaf het ontstaan van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Overigens is het Edese gemeentewapen een zogeheten *revolutiewapen*. De verklaring daarvoor vinden we in de periode waarin het voorbeeld, het zegel van het

Ambt, is vervaardigd. Dat was in de tijd van de Patriotten en het ontstaan van de door Frankrijk gesteunde Bataafsche Republiek. Het wapen van die Republiek is een combinatie van de Franse vrijheidsmaagd (*Marianne*), met een door een vrijheidshoed gedekte speer. Zij wordt vergezeld door de Nederlandse leeuw, en houdt met haar linkerhand een schild vast met daarop het symbool van de republiek: een bundel pijlen met een bijl. (Dit zou, o ironie der geschiedenis, later het fascistensymbool worden).

Het wapen van de Bataafsche Republiek

Overigens is de vormgeving van het Vrijheidsbeeld bij New York, een Frans geschenk aan de VS, ook geïnspireerd door dezelfde Vrijheidsmaagd.

Over het Edese gemeentewapen is nog veel meer te vertellen. Voor wie daarin is geïnteresseerd, zijn de genoemde bronnen in kopie terug te vinden op <http://erfgoedede.nl/het-wapen-van-edede/125-het-wapen-van-de-gemeente-edede.html>. Daar is ook een serie afbeeldingen te vinden waarop de *Nederlandse Maagd* voorkomt, al of niet in relatie tot Ede en het Edese gemeentewapen.

Pak maar een doos! (8)

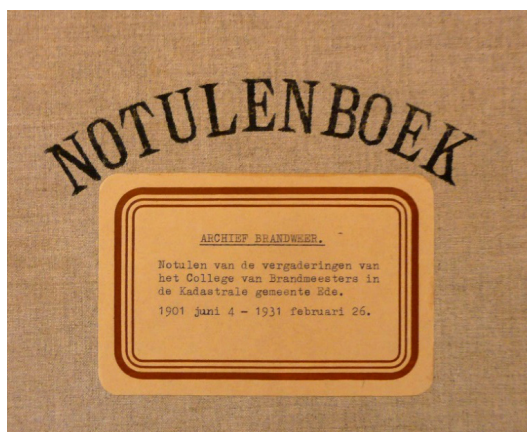
Gerard van Bruggen

Van 16 december 1995 tot 28 januari 1996 was er in het Historisch Museum Ede een tentoonstelling onder de titel *Brandweer Ede – 175 jaar vrijwillig, 50 jaar beroeps*. Een jaar later (1997) verscheen van de hand van Joop Boeve het prachtig uitgegeven boek *Geïnspireerd door het vuur – zes eeuwen brandbestrijding in Ede* (lezing aanbevolen!). Ter voorbereiding van zowel de tentoonstelling als het boek over de geschiedenis van de Edese brandweer zal de

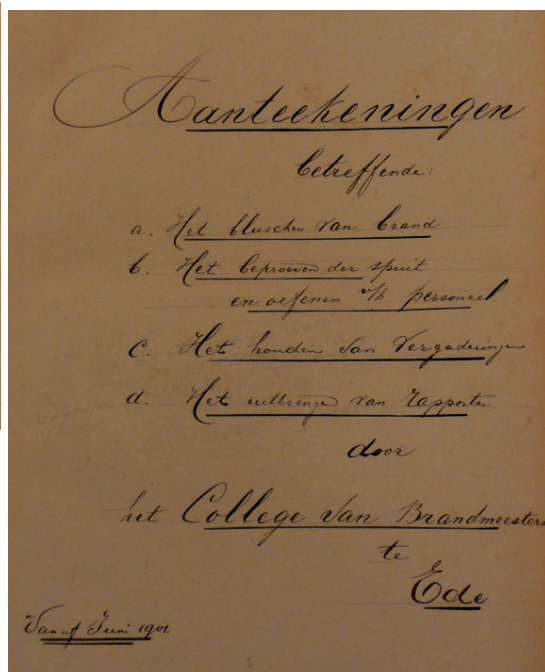
inhoud van de hiervoor afgebeelde doos geraadpleegd zijn. Veel nieuws zal ik dus in de mij aangereikte archiefdoos niet vinden – genoeg echter voor een artikeltje in De Zandloper. Genoemde tentoonstelling is ontstaan doordat in 1995 het eerste deel van het brandweearchief aan de gemeente werd overgedragen en de inventarisatie genoeg materiaal voor een kleine expositie opleverde.

Mijn doos bevat de eerste vijf van 361 inventarisnummers van het *Archief Brandweer Gemeente Ede, 1897-2013* (archiefnummer 015), een archief dat veertien meter planklengte vult. Van de vijf inventarisnummers vind ik het eerste - een oud notulenboek - het meest interessant; de overige vier omslagen bevatten materiaal van na 1986. De totale inhoud van deze doos bestaat uit notulen van het college van brandmeesters (sectiecommandanten c.q. staf). Alleen het eerste deel is een handgeschreven notulenboek met verslagen van 1901-1931; al het andere materiaal is getypt en losbladig. Ik concentreer me op het geschreven notulenboek.

Het notulenboek begint met een soort opdracht: het gaat volgens de eerste bladzijde om aantekeningen over:

- Het blussen van brand.
- Het beproeven der spuit en oefenen van het personeel.
- Het houden van vergaderingen.
- Het uitbrengen van rapporten.

De eerste notulen melden vervolgens dat op 1 juni 1901 een college van brandmeesters is ingesteld zoals dat in de gemeenteraad van 15 februari 1897 is besloten. De brandweerverordening die toen werd vastgesteld, was met name organisatorisch van aard; de brandweerplicht is nog steeds de basis voor brandbestrijding. Dit wil zeggen dat iedere burger door het College van B&W kan worden aangewezen tot het vervullen van brandweerdiensten – deze brandweerplicht, die van lieverlee meer het karakter van vrijwilligerswerk krijgt, duurt tot 1955, als de brandweerdienstplicht officieel wordt afgeschaft. Op dat moment is er

al sinds 1943 een beroepsbrandweer, aangevuld met dienstplichtigen c.q. vrijwilligers.

Terug naar 1901

Opperbrandmeester is L. van Zoelen, de overige brandmeesters zijn P. Tulp, W. van Wagenveld, F. Bosch, H. Gazenbeek en W. Heij. Deze eerste vergadering vindt plaats ten huize van bouwkundige (architect) en manufacturenhandelaar Leendert van Zoelen (1860-1943) in de Grotestraat. Dit is de enige keer geweest dat de brandmeesters in een particulier huis bijeenkwamen; alle latere vergaderingen worden gehouden in de verschillende Edese hotels: Hotel Van Laar, Hotel De Korenbloem, Hotel Mulder, Hotel De Posthoorn; vanaf 1920 wordt gedurende een vijftal jaren Hof van Gelderland de vaste vergaderplaats. Al eerder was er een vaste plek, namelijk het lokaal *Bidt en Werkt*, een lokaal van L. van Zoelen, *'dat zich dat zij tussen haakjes vermeld voor dit doel uitstekend leend'*, aldus de notulen van 29 oktober 1903. Dit lokaal werd gebruikt door de zang- en jongerenvereniging (waar Van Zoelen actief was) en door diverse groeperingen (bijvoorbeeld de geheelonthouders en de marktvereniging) werd hier vergaderd. Zo ook dus door de brandweer. De eerste vergadering in *Bidt en Werkt* is een bijeenkomst van de gehele brandweer en de voorzitter heet *'hen die de belangen van hun dierbaar dorp boven alles stellen en dit toonden door hun aanwezigheid' hartelijk welkom.*

Uit het verslag van de vergadering van 5 juni 1901 blijkt dat de brandweer in drie lagen is georganiseerd. De brandmeesters vormen het bestuur, vervolgens zijn er de hoofdlieden die ieder leiding geven aan een brandploeg. Tijdens de vergadering wordt aan iedere 'chef' een boekje uitgedeeld met daarin de namen van de mannen *'die onder hun persoonlijke directie staan'*. Bij het 'uitreiken van deze aantekenboekjes wordt opgemerkt *'dat in die boekjes alles vermeld moet worden wat in rechtstreeks verband met hun personeel staat, bijv. te laat komen, wegblijven, dienstweigeren, zonder onderscheidingsteken verschijnen enz. enz.'*

Binnen een groep heeft ieder lid zijn taak, maar al snel wordt duidelijk dat de groepen eigenlijk te klein zijn: *'Daarna verkrijgt het woord de chef zeilleggers ook hij vraagt uitbreiding personeel, die uitbreiding zal gevonden worden door de beste leden uit de ladder- en haakdraggers ook zeilleggers te maken zoodat leden uit deze twee afdelingen in tijd van nood elkaar kunnen bijstaan of vervangen. De chef slangleiders klaagt ook al over te weinig mannetjes, die zullen op dezelfde wijze uit de aardwerkers gevonden worden. En in verband hiermede word besloten bij Burgemeester en Wethouders een voorstel in te dienen tot uitbreiding van het personeel met ongeveer 10 man'*.

Zeilleggers, ladderdraggers, haakdraggers, slangleiders, aardwerkers – namen die beslist tot het verleden horen.

In een tijd zonder moderne communicatiemiddelen was de brandweer aangewezen op andere manieren alarm te slaan in hetgeval van brand: *‘Men acht ‘t wenschelijk dat iemand direct naar den watertoren gaat zeggen indien er brand is; dezelfde persoon kan ook de brandmeesters waarschuwen. – Men zal ook verzoeken om een zichtbaar teeken aan te brengen (bestaande in een plaatje) aan de huizen der brandmeesters en hoofdlieden, opdat men wete waar deze personen wonen’*, aldus de notulen van 13 september 1910. Over plaatjes wordt niks meer vernomen, maar op 26 mei 1915 meldt de voorzitter dat het gemeentebestuur bezwaar maakt *‘tegen ‘t aanbrengen van brandschelletjes aan de woningen der brandmeesters en hoofdlieden’*. Besloten wordt dan maar *‘terug te keeren tot de oude beproefde wijze van oproep bij brand n.l. klok luiden zowel voor brand in als buiten het dorp’*.

Ramptoerisme bestond honderd jaar geleden ook al, want in 1916 wijst Van Hunnik *‘op ‘t bezwaar om menschen die ‘t eerst bij de brand waren doch niet tot de brandweer behooren, dadelijk bij aankomst van de brandweer van ‘t terrein te verjagen. Eenige der aanwezigen zien daarin weinig bezwaar. Echter meent de voorzitter dat ‘t misschien mogelijk is eenige consideratie te gebruiken tegen deze soort lieden ofschoon hij de noodzakelijkheid niet inziет.’* Een merkwaardige toevoeging van de voorzitter, die het er mijns inziens niet duidelijker op maakt.

In dezelfde vergadering waarin over toeschouwers wordt gesproken, speelt ook een zaak van ‘vrijwilligers’. In Wekerom brak op enig moment brand uit in hooibergen en een aantal mannen uit die buurtschap hebben gezamenlijk deze brand geblust. De brandweer is dus niet opgeroepen. De Wekerommers vragen nu om *‘eene belooning’*. B&W zal verzocht worden een gratificatie ter beschikking te stellen die dan onder de mannen verdeeld kan worden, echter *‘ziet men bijna algemeen bezwaar in ‘t betalen van vrijwillige hulp’*.

Op pagina 1 van het oude notulenboek wordt gesproken over *‘het beproeven der spuit en oefenen van het personeel’*. De notulen van 15 oktober 1922 melden daarover het volgende: *‘Aan de orde is een bespreking te houden aangaande eene oefening der Brandweer (Waterleiding). Den Heer Wiepking maakt een voorstel om eene oefening te houden in Manen. Bijvoorbeeld bij de Christelijke School (Hervormd), daar hij in de meening is dat er dan geen slang genoeg zou zijn en zoo doende hij reden had die aan te vragen. De voorz. vindt deze oefening niet noodig en geeft een voorstel eene oefening te houden bij Paaschbergerpark het welk wordt aangenomen. Deze oefening zal aanvangen om 8 uur. De oproep zal per klok gebeuren. De secr. zal de burgemeester waarschuwen aangaande de oefening. Tevens zal een advertentie in de courant geplaatst worden hoe of Brand gealarmeerd worden voor Dorp en buitendorpen.’*

In 1901 luidt de instructie voor de brandbestrijders: *‘dat niemand wanneer de vijand op de kopjes verschijnt in blinde strijd lust die vijand ongewapend zal tegemoet snellen, maar zich eerst naar het gemeentearsenaal moet begeven, zich*

daar wapenen, om dan met vereende krachten de algemeene vijand weerstand te bieden.'

Waarschijnlijk andere woorden dan nu – ruim honderd jaar later, maar dezelfde bevoegenheid, want nog steeds geldt dat een brandweerman een flinke fik wel weet te waarderen: geïnspireerd door het vuur!. Toch is het woord vijand nog altijd van pas, want met de toegenomen industrialisatie van Ede kunnen branden grote gevaren voor de bevolking opleveren, reden dat in 1986 onder het brandweerpersoneel een brochure over het bestrijden van branden met ontplofbare stoffen verspreid wordt. Dit laatste stamt niet uit het behandelde notulenboek, maar merkte ik op door toch nog even door de andere mappen te bladeren. Hierbij ontdekte ik ook de onderstaande twee instructies uit 1986.

Er mag geen water worden gebruikt met het uitrukvoertuig voor het opspuiten van ijsbanen. Bij de Veluwe Nutsbedrijven kan een standpijp worden gehuurd evenals slangen te huur zijn bij de dienst.

Er zal een nieuwe en duidelijker order van blijvende aard inzake de uitruk met zwaailicht en tweetonige hoorn worden opgesteld. Het is gebleken dat men niet precies weet wanneer deze in werking moeten worden gesteld zoals onlangs nog bleek bij een aanrijding op de kruising Arnhemseweg/Klinkenbergerweg. Voortaan zal afhankelijk van de melding er wel of niet met hoorn en/of zwaailicht worden uitgerukt.

Het verschil met het oude notulenboek is groot: andere woorden, andere stijl. Maar zoals gezegd staat de brandweer anno 2017 voor andere problemen dan 100 jaar geleden en geeft het een veilig gevoel dat de goedwillende zeilleggers en ladderdragers vervangen zijn door nog altijd goedwillende, maar bovendien goed opgeleide beroepsmensen.

Wie was de vader?

Dick Kranen

Op 25 maart 1808 werd Willem geboren. Zoon van Martje Willemsen en? Met moeder en kind ging het goed, de bevalling verliep zonder problemen. Het enige probleem - en wat voor een probleem! - was dat de aanwezige vroedvrouw niet wist wie de vader van het kind was. Dat gegeven moest echter wel ingevuld worden op de geboorteakte.

De enige snelle en handige manier om dat te weten te komen was om op het hoogtepunt van de barensweeën de aanstaande moeder dringend te vragen naar de verwekker van het kind. Op dat moment, zo was de ervaring, was de moeder het kwetsbaarst en het meest bereid duidelijkheid te verschaffen. Martje bekende dat het Maas Hendriksen was geweest die haar verleid had. Hoewel dit feit dus bekend was, werd er in de geboorte akte nooit gewag gemaakt van een vader.

Martje was de dochter van Willem Brantsen en Willemijntje Aartsen. Op 19 augustus 1781 waren ze getrouwd en hadden zich gevestigd op de boerderij van Willem in de Manen. *Martje* was geboren op 19 maart 1789. Op de dag van de geboorte van Willem was ze dus net 19 jaar.

Maas Hendriksen was geboren op 1 december 1769 en woonde met zijn vrouw Evertje Gerritsen ook in de buurschap Manen. Ze waren gehuwd op 15 maart 1801.

Er staat in de verklaring die in het archief is gevonden, meer niet dan wel: alleen de feiten van het 'delict' staan opgetekend, maar naar hoe het zover kon komen moeten we gissen. Feit is dat *Martje* en *Maas* in dezelfde buurt woonden. Werkte *Martje* als 'meid' bij *Maas*? En waren zo zijn (begerige) ogen op haar gevallen?

Gelukkig voor *Martje* en het kind, vond ze een man die met haar wilde trouwen en zo haar schande wilde uitwissen. Die man was Aalt Evertsen van de Pol. Ten tijde van het huwelijk dat op 10 april 1809 werd voltrokken, was hij 25 jaar oud. Aalt was geboren in Barneveld en nu woonachtig in Ede. Bij hun huwelijk werd een zogenaamd *Attest van de Commissie van Huwelijkse Zaken* getoond. Een dergelijke commissie trad op als er bijzonderheden waren.

Zo vond ik dat ook Rembrandt te maken heeft gehad met zo'n commissie: *Toen Saskia, de vrouw van Rembrandt overleed in 1642, nam de schilder een huishoudster en verzorgster voor zijn zoon Titus in huis, Geertje Dircks. Geertje werd al gauw meer dan alleen de huishoudster. Ze kreeg een aantal van de juwelen van Saskia en verwachtte van Rembrandt dat hij wel met haar zou trouwen. Maar dat was de schilder niet van plan. Hij had intussen al een oogje op een nieuwe dame, Hendrickje Stoffels, laten vallen.*

Geertje vertrekt in 1649 uit het huis van Rembrandt en vervalt al gauw tot armoede. Ze daagt Rembrandt daarom voor de commissie van huwelijkse zaken in Amsterdam en eist geld van hem vanwege gedane trouwbeloften. Rembrandt wil wel schikken en doet een voorstel tot alimentatie, vastgelegd bij een notaris. Geertje wil echter meer en de commissie bemiddelt uiteindelijk bij dit conflict. Rembrandt hoeft niet met haar te trouwen, maar moet wel een hogere (hoger dan door hem was voorgesteld) alimentatie betalen.'

Schande en ontering

Het is nog niet zo lang geleden dat het voor een vrouw een schande was om in 'ongehuwde staat' een kind te krijgen. Vooral als de vader niet in staat was het kind door een huwelijk te echten.

Dat is ook de vreemde kant in het verhaal van *Martje*. Bijna altijd was de vrouw in kwestie verleid door de man die tijdens zijn 'versierpogingen' met de hand op het hart beloofde zo spoedig mogelijk te zullen trouwen. Een dergelijke trouwbeloften werd vaak gecombineerd met het geven van een klein geschenk. Dat kon bijvoorbeeld een neusdoek (zak- of halsdoek) zijn. Dat kan hier niet het geval geweest zijn, omdat we mogen aannemen dat *Martje* wist van het huwelijk van *Maas*. Er lijkt dus sprake te zijn van een vorm van dwang of aanranding.

Hieronder de (hertaalde) tekst van het in het Gelders Archief gevonden stuk betreffende Martje en Maas:

Aan het Departementaal Gerechtshof van Gelderland,

Mijne heren!

De Schout van het Ambt Ede heeft mij te kennen gegeven dat Martjen Willemsen, dochter van Willem Brantsen, op de 25e dezer verlost is van een onecht kind, en heeft partus dolore¹ genoemd Maas Hendriksen, een getrouwd man, wonende in de Buurschap Maanen. Tot bewijs van een en ander gaat hier bij een verklaring van de beëdigde vroedvrouw van Ede, als mede de getuigenissen van de vrouwen die bij de bevalling hebben geassisteerd. Volgens het Landrecht wordt dit aangemerkt als adulteri², daarom vind ik dat ik verplicht ben dit ter kennis van het Departementale Gerechtshof te brengen.

Met hoogachting,

Leuvenum, 28 maart 1808

A.P. van Westerveldt, Bailluw van Overveluwe

Hiermee verklaar ik, vroedvrouw van het Ambt Ede, dat ik op 25 maart 1808 Martje Willemsen, dochter van Wilm Brandsen, verlost heb van een zoon. Martje bekende voor de verlossing tijdens haar barensnood, in aanwezigheid van mijn twee assistentes, Johanna Gertrui Hageberg en Jannetje Jans, dat de vader van haar kind Maas Hendriksen was, een gehuwde man en wonend in de Buurschap Maanen.

Ede, 25 maart 1808

Sophia Dorothea Nonhebel, geboren Sommerwerk, ambtsvroedvrouw.

Ondervraagd door C.B. de Vries, Schout van het Ambt Ede, hebben de assistentes van de vroedvrouw:

1. Johanna Geertruij Hageberg gehuwd met Harmen Molendijk en

2. Jannetje Jans, echtgenote van Hendrik Berkhof

onder ede verklaard dat ze Maartje Willemsen, dochter van Willem Brantsen, kennen en dat ze van Maartje tijdens haar barensnood en ook weer/nog na de bevalling hebben gehoord dat Maas Hendriksen de vader van het kind is.

Ede, 28 maart 1808

C.B. de Vries, Schout; J. van de Craats en G. Jansen, gerechtsdienaren

¹ Barensweeën; ² Overspel

Bronnen

- Archief Hof van Gelre, toegang 0124, inv. nr. 1155
- <http://ifthenisnow.eu/nl/artikelen/rembrandt-geertje-en-gouda>
- Gemeentearchief Ede, reconstructie bevolkingsarchief

Huis Kernhem en zijn vier pachtboerderijen

Frans van Oort, Piet Griffioen & Paul Standaart

In 1970 verkrijgt de gemeente Ede het huis en het landgoed Kernhem en wordt daarmee tevens eigenaar van vier bijbehorende oude boerderijen: Engelenhove, De Kalverkamp, De Slijpkruik en Bouwhuis.

Huis Kernhem

In de 12e, 13e en 14e eeuw hebben Geldersen en Stichtenaren regelmatig met elkaar overhoop gelegen. Dit heeft geleid tot de bouw van een groot aantal kastelen, burchten en versterkte huizen aan de rand van de veenmoerassen. De burcht Kernhem bij Ede is een steunpunt van de Hertogen van Gelre. Kernhem is een Gelders leen vanaf 1426. In dat jaar wordt Udo de Booze als leenman van Kernhem aangesteld door de toenmalige hertog van Gelre, Arnold van Egmont. Vanaf het moment dat de leengoederen erfelijk worden, komt Kernhem in handen van de Van Arnheims en de Van Wassenaer Obdams. In later tijd zijn dit de families Van Heeckeren van Wassenaer en Bentinck. Het steunpunt wordt enkele keren in de as gelegd, maar versterkt weer opgebouwd. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog valt de burcht in Spaanse handen.

Het huidige Huis Kernhem is in 1803 in neoclassicistische stijl gebouwd, op de fundamenten van de oorspronkelijke burcht. Boven de hoofdingang bevindt zich een gevelsteen met een alliantiewapen van de Van Wassenaers en Van Renneses. Dit naar aanleiding van een huwelijk tussen beide geslachten. Waarschijnlijk betreft het Jacob van Wassenaer Obdam (1610-1665) die in 1633 trouwt met Agnes van Renesse van der Aa (1610-1661).

In de 19e eeuw huisvest Kernhem de kostschool van Anna Maria Moens voor 'aanzienlijke jongedames'. Moens brengt hen *vaderlandsliefde, moederlijke liefde, godsdienstzin en huwelijkstrouw* bij.

Het huis wordt tot 1968 bewoond en in 1970 wordt de gemeente Ede eigenaar. Aangezien het huis op dat moment in uiterst vervallen staat verkeert, wordt er een grote restauratie uitgevoerd. Een moeilijk karwei, aangezien er geen bouwtekeningen van het huis bestaan. Door het dalen van het grondwaterpeil is het huis ook enigszins verzakt. Dit is duidelijk te zien vanaf de Doolhoflaan. Na de aankoop is het huis een lange periode verhuurd geweest. Sinds de jaren negentig van

de 20e eeuw is de benedenverdieping van het Huis Kernhem in gebruik voor het voltrekken van huwelijken, kunstexposities en muziekkuitvoeringen. Vanaf januari 1994 bestaat de Stichting Kernhem. Het doel van deze stichting is *bevordering van culturele activiteiten in en om Huis Kernhem en dit in de meest uitgebreide zin van het woord*. Naast het huis ligt tegenwoordig een uitgebreide kruidentuin. Het koetshuis dat naast het huis is gelegen, is thans in gebruik als pannenkoekenhuis.

Boerderij Engelenhove

Op een schattingsrol van de Hertog van Gelre in 1320 wordt de naam Wolf van Engelenhoven voor het eerst vermeld als belastingplichtige. Volgens een koopbrief uit 1447 wordt de boerderij verkocht aan (hoogstwaarschijnlijk) de Heer van Kernhem. In 1621 komt Seger van Arnhem, heer van Kernhem, in het bezit van Engelenhove, door ruil met een goed in de buurt Doesburg.

De tegenwoordige boerderij dateert van 1756. Of de oorspronkelijke boerderij is afgebroken of mogelijk is afgebrand, is niet bekend. Van oorsprong is de hoeve Engelenhove een van de zogenaamde *volgerechtigde boerderijen*. Daarmee heeft zij een aandeel (ook wel een hoeve genoemd) in het Edese Bos. Bij de overname door de gemeente Ede in 1970 wordt de boerderij gepacht door Gerard Peelen. Deze heeft varkens, schapen kippen en twaalf koeien gehouden. De koeien grazen 's zomers op een weiland aan de Maanderdijk. Bij de boerderij stonden maar liefst drie hooibergen, schuren, een schaapskooi en een bakhuis. Bij gebrek aan een opvolger (geen van de vijf kinderen heeft belangstelling) komt de boerderij in 1979 leeg te staan.

Boerderij Engelenhove. Foto Gemeentearchief CO50016

De boerderij vormt zo een prachtobject voor de baldadige jeugd en na twee jaar leegstand heeft Engelenhove geen ramen, deuren of vloeren meer. Ook het dak is zwaar in verval geraakt. Nadat de padvindsters van de Tarcisiusgroep belangstelling tonen en later het werkvoorzieningschap Redbo, wordt in oktober 1981 het erf van de boerderij onverwacht 'gekraakt' door paarden- en veehandelaar Jan de Koning. Hij hoopt hierdoor het leegstaande gebouw te mogen huren. Hoewel de gemeenteraad van Ede niet gelukkig is met de kraakactie, is het wel gedaan met verdere vernielingen. Na veel gekraakel wordt ten slotte voor De Koning een plek gevonden aan de Otterloseweg, waar zijn zoon Jan junior nog steeds als veehandelaar werkt.

In 1983 wordt, op kosten van de gemeente, de boerderij door een grote restauratie volledig hersteld en aan de eisen des tijds aangepast. Ab Hendriksen en zijn vrouw Jos de Bondt krijgen de boerderij en grond in erfpacht. Nadat de grote bestaande stenen schuur geschikt is gemaakt, worden hier zestig Franse stieren ondergebracht. Deze veestapel vormt het belangrijkste onderdeel van het bedrijf. Het houden van deze runderen blijkt niet voldoende rendabel en vanaf 1990 wordt Engelenhove het werkterrein van Michiel Cassuto. Deze biologische boer houdt melkkoeien van het oude ras Brandrood. Alle melk wordt voor de kaasproductie gebruikt. Deze harde kaassoort moet minimaal een half jaar rijpen. Het bedrijf omvat circa zestien hectare weide- en grasland. Plus nog drie hectare graan voor voer en stro voor de twintig brandrode melkkoeien en het overige jonge vee.

Het boerderijcomplex Engelenhove is als Rijksmonument aangemerkt, met als typering: *hallehuisboerderij met wagenshuur* (zie verder ook boerderij Bouwhuis). De bij de boerderij horende hooiberg is een gemeentelijk monument, met als bijzonderheid de vijf roeden (verticale palen).

Boerderij De Kalverkamp

Boerderij De Kalverkamp staat al eeuwen op landgoed Kernhem. Het erf wordt reeds genoemd in 1621. Het is een hallehuisboerderij met een middenlangsdeel en een naar rechts uitgebouwd, dwarsgebouwd, voorhuis (zie ook Engelenhove en Bouwhuis). De boerderij is een gemeentelijk monument en behoort tot een van de grotere boerderijen van het landgoed.

Het is een in goede staat verkerende, met riet gedekte Veluwe boerderij, behorende tot het landgoed Kernhem. Dit laatste is te herkennen aan de karakteristieke uitvoering van het schilderwerk van de luiken (rode spiegels afgezet met witte rand en groene omlijsting). De roedeverdeling van de ramen is, uitgezonderd van het raam in de oostgevel, nog als van oudsher aanwezig.

De boerderij bevat tevens een bakhuis, terwijl het geheel nog wordt verfraaid door de aanwezigheid van een oude schaapskooi en een hooiberg. Het complex telt daarnaast vijf authentieke gebouwen, een kapschuur, een kippenhok en een kas. De historische indeling van de boerderij is nog grotendeels intact. In de keuken bevindt zich een schouw met lijst. De betegelde achterwand van de schouw bevat twee tableaus met voorstellingen van respectievelijk een paard en een koe.

Boerderij De Kalverkamp. Foto gemeentearchief nr. RE31667

In 1996 wordt de boerderij in gebruik genomen als zorgboerderij *Makandra*. Deze naam betekent in het Surinaams 'met elkander'. Het is een biologische boerderij die dagopvang biedt aan mensen met een verstandelijke beperking en mensen met een lichamelijke handicap. In de huiswinkel worden eigen biologische producten verkocht. Zij verkopen fruit en groente van het seizoen, honing, biologische eieren, Remeker-kaas en biologisch vlees van Jersey-koeien.

Het hoofdgebouw herbergt in het voorhuis het kantoor en de beheerderwoning en in de deel de grote werkplaats, ontmoetingsruimte en voorzieningen zoals keuken en wc's. Het complex is niet toegankelijk voor rolstoelgebruikers.

Zorgboerderij *Makandra* biedt gelegenheid voor zorg aan mensen met diverse hulpvragen in de vorm van dagbesteding, dagstructurering, zinvol werk tot en met scholing en re-integratietrajecten. Op ruim 4 ha land kan er gewerkt worden in groente-, kruiden-, bloemen- en bessentuinen, een groentekas, een boomgaard en een paddenstoelenteeltbos. Er worden legkippen en stierkalveren verzorgd, op ambachtelijke wijze producten gemaakt die zes dagen in de week in de boerderijwinkel verkocht worden.

Boerderij De Slijpkruik

In de Zeeheldenbuurt staat De Slijpkruik, die al in 1359 als boerderij wordt benoemd. Hij heette toen *De Slijpkruke*. Maar zelfs van nog veel vroeger zijn er in de omgeving van de Slijpkruik sporen gevonden van mensen die daar gewoond hebben. Deze sporen gaan terug tot in de IJzertijd. Dit is zo'n 500 jaar voor Chr., dus ruim 2.500 jaar geleden. Deze boerderij is inmiddels een rijksmonument.

In het midden van de 14e eeuw telde het dorp Ede behoorlijk wat boerderijen. Daartoe behoorde dus ook boerderij De Slijpkruik. Een aantal boerderijen was het eigendom van welgestelde families en vooral bedoeld om te voorzien in een goede houtopbrengst van het Edese bos. De Slijpkruik werd evenals andere boerderijen en landgoederen oorspronkelijk aan een leenman gegeven. De leenmannen waren veelal vrije boeren. Om de vrije boeren te betalen voor hun militaire hulp tijdens oorlogen kregen zij de boerderijen in leen. De Slijpkruik was een van de belangrijkste hoeven. De eigenaar was tevens voorzitter van het bosbestuur, hij had de functie van bosrichter. Bij hem werden ook de bijlen en brandmerken bewaard en hij bepaalde wie er in het bos mocht kappen.

In 1359 werd het bezit van de hertog van Cleef (nu Kleve) verkocht. Tot dat bezit behoorde ook boerderij De Slijpkruik. De nieuwe eigenaar werd hertog Johan, heer

Boerderij De Slijpkruik, historisch monument

van Hoekelum. De boerderij werd in leen gegeven aan Randolph de Jager. Deze gegevens zijn gevonden in een Duits archief.

In 1607 is het leengoed verkocht aan Carel van Arnhem, heer van Kernhem. De boerderij is daardoor jarenlang het bezit geweest van de heren van Kernhem. De boerderij hoort bij het landgoed Kernhem dat links en rechts van de N224 (Oude Rijksweg) van Ede naar Arnhem ligt. In het jaar 2000 heeft de boerderij een nieuwe eigenaar gekregen. Net als elders in Ede hielden de boeren die op De Slijkkruijk woonden schapen. Dit is te zien aan de nog bestaande schaapskooi. De schapen werden door de scheper naar de Doesburgerheide gedreven om daar te grazen.

Boerderij Bouwhuis

Boerderij Bouwhuis behoort vanouds tot het landgoed Kernhem. Het is een *hallehuisboerderij met middenlangsdeel*, oorspronkelijk voorzien van een zadeldak met wolfeinden. Daarvan is de bovenste helft met riet en de onderste helft met Hollandse pannen gedekt. De gevels zijn uitgevoerd in baksteen. Het voorhuis is in 1965 van nieuwe gevels voorzien, waarbij ook de vorm van het voorhuis enigszins is gewijzigd. In de voorgevel op de begane grond een rechthoekig deurkozijn, voorzien van een voordeur met een tweeruits bovenlicht. Aan de linkerkant van de voordeur een recht afgesloten venster, voorzien van een drieruits schuifraam en een luik. Rechts van de deur een drietal recht afgesloten vensters, voorzien van zesruits schuiframen en luiken. In de as van de achtergevel een door een korfboog gesloten dubbele deeldeur, geflankeerd door hooggeplaatste getoogde (oor-

spronkelijk gietijzeren) stalraampjes en getoogde dubbele uitmestdeuren.

Voor de boerderij staat een bakstenen bakhuis met een aangebouwd privaat onder een met rode Hollandse pannen gedekt zadeldak, gevat tussen tuitgevels. In de voorgevel van het bakhuis een rechthoekig deurkozijn, voorzien van een deur met een tweeruits bovenlicht. Aan weerszijden hiervan een klein rechthoekig venster. In de linkerzijgevel van het bakhuis een klein rechthoekig venster. In de linker zijgevel van de stookhut een rechthoekig deurkozijn, voorzien van een opgeklampte deur.

Op het achtererf bevindt zich een monumentale solitair staande eik. Oorspronkelijk stonden op het achtererf twee vijfroedige hooibergen.

Boerderij Bouwhuis. Foto uit ca. 1910. Hierop zijn nog duidelijk de twee vijfroedige hooibergen te zien. Ook de monumentale eik, nog steeds aanwezig, is zichtbaar. Op deze prent staat ten onrechte aangegeven dat dit boerderij De Kalverkamp is. (Foto collectie F.G. van Oort).

COLOFON

Vereniging Oud Ede

De vereniging, opgericht in 1924, stelt zich ten doel volgens artikel 3.1 van de statuten: *'Het onderzoek van archieven en gedrukte bescheiden naar alles wat betrekking heeft op het ontstaan en de geschiedenis van de dorpen (kerken en buurten) van het ambt en van de gemeente Ede en het verzamelen en bewaren van alles wat van belang kan worden geacht voor en betrekking heeft op de geschiedenis van Ede.'*

Postadres Postbus 8293, 6710 AG Ede

Telefoon 06 348 676 27

E-mailadres oudede.nl@gmail.com

Website www.oudede.nl

Bankrekening NL24 INGB 0003 5342 68

Dagelijks bestuur:

Simon van de Pol (voorzitter), Gerard Hendriks (secretaris) en Wim Bruijnes (penningmeester).

Leden;

De vereniging telt ca. 800 leden. Nieuwe leden kunnen zich aanmelden per telefoon, brief, e-mail en via de website. Beëindiging van het lidmaatschap uitsluitend schriftelijk per brief of e-mail vóór 1 november. De contributie bedraagt in 2017 € 15,00

Giften en schenkingen zijn fiscaal aftrekbaar omdat de Vereniging een erkende Algemeen Nut Beogende Instelling is. Omdat de VOE een culturele instelling is geldt zelfs een extra aftrek van 25%! De aftrek geldt overigens ook voor de contributie!

De Zandloper

Is een uitgave van de Vereniging Oud Ede en verschijnt viermaal per jaar.

De redactie van De Zandloper bestaat uit Hans Post (eindredacteur), Joyce van den Berg, Frans van Oort & Gerard van Bruggen.

De redactie van De Zandloper is te bereiken op e-mailadres zandloper@telfort.nl.

Nieuwe artikelen die verband houden met de geschiedenis van Ede zijn welkom. De redactie behoudt zich echter het recht voor een artikel te weigeren. Overname van artikelen mag uitsluitend na schriftelijke toestemming van het bestuur van de VOE.

Productie van De Zandloper: Drukkerij Verloop, Alblisserdam

ISSN 1384-7090

Afbeelding omslag: Infanteriekazerne met de in 1931 door de burgerij geschonken Wilheminialantaarn (Fotocollectie Historisch Museum Ede HME312489)